

BOHOVÉ, HROBY A UČITELÉ

Cesty
českých spisovatelů
do pravěku

Karel Sklenář

Nakladatelství Libri
Praha 2003



© PhDr. Karel Sklenář, DrSc., 2003
Illustrations © archiv autora, 2003

ISBN 80-7277-158-2



O B S A H

Úvodem	8
Část první – Nahlížení do šerého dávnověku	11
Vyobrazení z dávnověkosti vlastenské	11
První kroky	12
Poslední pohanka	21
Pohanské povídky Josefa Kajetána Tyla	23
Sháňka po českém Walteru Scottovi	29
Našim milým dítkám	35
Část druhá – Pověsti mezi fantazií a tradicí:	
Podlipská a Jirásek	41
Pád Děvína	41
Krokova choť a Libušina sláva	46
Nespoutané pověsti Sofie Podlipské	47
Závazné pověsti Aloise Jiráska	54
Část třetí – České pohanství mezi citem a rozumem:	
Třebízský a Jirásek	57
Na žalovském dvorci	57
Kněz zamilovaný do pohanů	58
Osudové setkání s levohradeckým mysteriem	64
Svatý Metoděj a Morana	69
Nevolnice	70
Jiráskův hřích mládí	72
Část čtvrtá – Vzájemné poznávání archeologie	
a literatury	76
Dejte pozor na věci starožitné!	76
Předčasné narození archeologické povídky	77
Národ nepotřebuje zábavu, ale poučení	89
Učitel nad archeologa: Jan Karel Hraše	91
Z vyprávění starce Kotouče	93
Jak se profesor Maška sešel se starcem Kotoučem	95



Část pátá – O archeologické povídce a Klimentu Čermákovi	102
Pravěká hrobka	102
Čáslavský pan učitel	104
Archeologický ráj na Hrádku	114
Povídky pro mladé starožitníky	120
O čem povídky vyprávějí a jak to dělají	123
Co mají povídky společného	128
Jak pan učitel zkoumal	132
Děti: synové, žáci, studenti	138
Dospělí: autor, přátelé a ti ostatní	142
Jeskyňe a mamut Mikoláše Alše	148
Od knížek zpátky k autorovi	150
Čermákova archeologická povídka ve vývoji žánru	152
Od Čermáka ke Štorchovi	157
<i>Odbočení: Literární Evropa na cestě do pravěku</i>	<i>164</i>
Část šestá – O pravěké fantazii a Rudolfu R. Hofmeisterovi	172
Boj o ženu	172
Cesta rožmitálského rukavičkáře do hlubin věků	174
První člověk – První zločin	178
Život v pravěku	183
Znovu praotec Čech: V kolébce Praslovanstva	192
„Šťastný křísitel zamžených věků“	198
Povídky o hradištích rodného kraje	202
Spisovatelův ilustrátor	206
Shledání s Eopsyché	210
Část sedmá – O pravěké povídce a Eduardu Štorchovi ...	213
První lidé	213
Vlastní cestou	215
Štorchova cesta k archeologii	218
Extrovertní povaha Štorchovy archeologie	221
Sociologický dějepis: Štorchova revoluce ve škole	222
Cesta Štorchovy archeologie do školy	228
Spory o oživlý pravěk	233
Štorchova cesta od archeologie	236
První beletristické pokusy	242



Jak se stal z diluviálního člověka lovec mamutů	246
V říši draků, ještěrů, prvolidí	257
Dobrodružství dávných lovců na Vltavě	261
Mimo pořadí: Junácké příběhy z doby Sámovy	268
Příběhy hochů z pravěké vlasti	271
Meč proti meči (slovanský proti německému)	277
Staří a noví cenzoři	286
Něco o povaze Štorchových knížek.....	291
<i>Exkurs první: Je spisovatel povinen držet se historické pravdy?</i>	299
<i>Exkurs druhý: Jak má pravěký člověk mluvit?</i>	301
<i>Exkurs třetí: Jak má pravěký člověk vypadat?</i>	305
Část osmá – Doba Štorchova: epigoni, soputníci a konkurenti	323
Archeologická povídka	324
Historická povídka I: Pohanství v duchu Podlipské a Řeznička	325
Historická povídka II: Pravěk v pojetí jensenovsko-hofmeisterovském	330
Historická povídka III: Pravěk v pojetí štorchovském	341
Návštěvy v pravěku, čili prostupnost času a jiné zvláštnosti	359
Tajemný nález profesora Zachariáše	362
Smutný konec: Archeolog i pračlověk ztrácejí vážnost	363
<i>Ohlédnutí na závěr</i>	369
Poznámky	374
Bibliografická příloha	382
Práce českých autorů	382
Práce cizích autorů	398
Synchronní přehled literárních prací zmiňovaných v této knize	401
Literatura	406
Výběrový osobní rejstřík	415
Výběrový místní rejstřík	419



ÚVODEM

Zkuste nadhodit profesionálnímu archeologovi téma literatury o pravěku. Podá vám jistě obsáhlý přehled o odborných knihách, ale tím bude jeho zájem téměř vyčerpán. Vzpomene ještě na nějakou populárně-vědeckou práci, která najde v jeho očích milost (řádný archeolog popularizuje – pokud vůbec – tak, aby především dokázal ostatním kolegům svoji odbornost, a netíží jej příliš, jak se jeho textem prokouše pravý adresát, neodborný zájemce). Archeologie jako literatura faktu jej nechává spíše chladným, sám by se k jejímu psaní obvykle nesnížil a o její kvalitě nemá valné mínění (ostatně nadprodukce poslední doby mu dává bohužel stále častěji za pravdu). A „krásná literatura“, inspirovaná pravěkem nebo archeologií? To už vůbec ne... Nanejvýš ještě vzpomene na nějakou knížku od Eduarda Štorcha, která jej možná v časech mládí přivedla k zájmu o tento obor, ovšem Štorch je v povědomí všech, kdo se tímto druhem literatury zabývají, jakýsi zvláštní, ojedinělý jev: svého druhu literární podivín, který se v našem písemnictví objevil zničehonic a stvořil žánr, ve kterém dodnes kraluje; měl pár následovníků, ale žádné předchůdce.

Jenže pravda je docela jiná: ten, kdo se odváží překonat vžitý názor a v zájmu poznání se ponoří do hlubin české literatury, brzy s překvapením zjistí, že se mu materiál doslova rozrůstá pod rukama, a třebaže měl určitou představu o několika Štorchových předchůdcích a současnicích, žasne nad hojností pokusů převést dobové poznatky o pravěku a rané dějinné době do vyprávění, veršů i jevištního slova – nad snahami trvajících od samých počátků novočeské literatury, tedy od konce 18. století.

A přitom žádné literární dějiny nevěnují tomuto námětovému zaměření samostatný, natož soustavný zájem. Pro velké písemnictví je to směr okrajový, navíc pěstovaný spíše druho- a dáleřadými autory, umění v pravém smyslu je v něm poskrovnu – mnohem méně než snahy a píle, výchovného zápalu a ideového nadšení.

Proto ale nelze tuto „malou literaturu“, tuto popelku naší literární produkce, tematicky zaměřenou na nejstarší období dějin člověka, země a národa (a proto stále živořící ve stínu velkých témat historického románu – přemyslovského království, zlaté doby Karla IV., slavných husitských zápasů proti všem...) vymazat z dějin české kultury. Tím spíše, že v dobách



svého vzniku i ona sloužila podle svých sil úkolům, považovaným společností za důležité: nejen výchově a osvětě, ale od dob romantismu také národním uvědomění, jeho probouzení pomocí slávy předků. Čím dávnější předkové, čím nižší množství a úroveň věcných poznatků o nich, tím vděčnější pole pro fantazii, malující takové obrazy, jaké doba žádala a očekávala. Bohové starých pohanských Čechů (a později, s rozvojem archeologie, i dávnější bohové neznámých pravěkých kmenů) dodávali romantickou barvitost příběhům o životě i smrti předků či předchůdců. A protože autority 18. a 19. století se shodovaly v tom, že mravně výchovné, vzdělávací a vlastenecké působení je nutno zaměřit především na mládež, ujímali se tohoto poslání téměř výhradně pedagogové nejrozličnějších stupňů, které vlastně společnost zmíněnými úkoly pověřila.

Knížka, kterou otvíráte, je také nadána jistými úkoly. Že má čtenáře pobavit, nejsou určena pro suché vědce, je samozřejmé; ale i ti druzí ji budou číst s prospěchem, protože se snaží mapovat skoro neprobádaná území na dvou kontinentech zároveň: v dějinách naší archeologie (tam jsou lvi ještě leckde) a v dějinách naší literatury, konkrétně především české beletrie pro mládež – protože podchytit zájem mladého čtenáře bylo cílem naprosté většiny autorů, vesměs tak či onak učitelů (jeden rukavičkář, který se mezi ně významně vmísí, jenom potvrzuje poznatek zakotvený už v názvu knihy).

Námět takto vymezený mohl být zpracován dříve, ale osud mu nepřál. Zaujal totiž celkem pochopitelně badatele, který jako výjimka mezi archeology měl cit jak pro historii svého oboru, tak pro různá zajímavá zákoutí na pomezí archeologického myšlenkového světa. Brněnský prehistorik Josef Skutil (1904–1965) pracoval v letech druhé světové války a těsně po ní na jakési antologii z české a snad i cizí – vzhledem k jeho orientaci přinejmenším francouzské – beletrie o pravěku, o níž bohužel víme vlastně jen z různých zmínek. Tak v jednom dopise v roce 1942 píše:¹ „Chci vydati Výbor z krásné literatury s pravěkými motivy (tak nějak)“; v dalším dopise doplňuje, že výbor bude opatřen delším úvodem (I. kapitola o francouzské, II. o české literatuře s pravěkými motivy). Neuvěřitelně však prakticky nic. Jiní archeologové se o toto téma nezajímali, a tak veškerá informace z jejich strany se omezuje na necelé tři stránky katalogu výstavy *Pravěké náměty v umění* z roku 1954 (Neustupný a kol. 1954, 13–15): „Krásná literatura s pravěkou látkou je velmi bohatá, její ráz s hlediska archeologického je však velmi různý. Pokud ji vytvářeli básníci a beletristé, spokojili se mnohdy jen volným povšechným užitím pravěkého prostředí jako rámcové kulisy a neomezovali se ve své tvůrčí fantasii při-



lišnými ohledy na archeologickou realitu [...]. Sáhli-li k beletristickému zpracování pravěku archeologové sami, pak se nesnadno vymaňovali z přílišné odbornosti a snahy po poučení na úkor vyváženosti s estetickým literárním prožitkem čtenářovým.“ V zásadě je to pravda, ale zdaleka ne celá. Je to rám, do kterého je třeba napsat plátno a namalovat pestrý a zajímavý obraz. O to se právě chce pokusit tato knížka.

Ještě jedno varování: knížka představuje, abychom se přidrželi právě použité metafory, rám, do kterého se vejde jen plátno omezených rozměrů. Proto se nedostane (kromě nejnnutnějších zmínek) místa poezii, která má ovšem jinou povahu – její prvotní cíl je umělecký, ať už je výsledek jakýkoli; nedojde na dramatická zpracování „českého dávnověku“, která už spíše hledala kompromis mezi cíli umění a učitelské beletrie, ale jejich náměty spadají téměř vesměs až do raného středověku (představit na jevišti pravěk – k tomu nenašel odvahu nikdo). Samozřejmě se musíme vyhnout námětům z antického starověku, Egypta, dávného Východu a dalších vzdálených zemí, které by samy zabraly knihu daleko větší. A nebudeme se zabývat ani populárně-vědeckou literaturou, která představuje svět sám pro sebe, třebaže i ji psali v minulosti převážně učitelé.

Náš úkol je tedy vymezen asi následovně: budeme pátrat, jak se v české literatuře vyvíjely román a povídka hledající dobrodružství a poučení buď v pravěku a v „pohanském“ raném středověku našich zemí, nebo v archeologickém prostředí směřujícím k prozkoumání a záchraně památek z těchto nejstarších dob. Kdo byli jejich autoři, jak začínali, jak se pracovali k vědeckým poznatkům, jaké úkoly si kladli a jak se jich zhostili. Seznámíme se s několika velkými jmény, která do této tematiky jen zabrousila (Jirásek, Beneš Třebízský), a s desítkami jmen dnes už nic neříkajících, a přesto nezasluhujících úplné zapomenutí, protože i z úsilí všech těch venkovských učitelů a dalších zapadlých pracovníků vyrostli ti tři, kteří tvoří osu vzkrísleného příběhu: Kliment Čermák (toho dnes už nezná nikdo), Rudolf Richard Hofmeister (toho nezná skoro nikdo) a Eduard Štorch (budou ho znát příští generace?).

Jenže – po které linii se pustit? Vývoj archeologie ponechme teď stranou; zabral by mnoho místa a v této souvislosti není podstatný. Zbývá tradice historické beletrie a vývojová cesta literatury pro mládež. První z obou je starší, začneme tedy tou.



Část první NAHLÍŽENÍ DO ŠERÉHO DÁVNOVĚKU

Vyobrazení z dávnověkosti vlastenské

„Ticho bylo ránem; a aj! za křížem mezi borovicemi vycházelo velebné slunce.

Tu přicházel Jaroslav, jinoch spanilé tváře; poklonil se bohu Perunovi a umyl ruce v potůčku, ulomil ratolest, položil ji před boha a [...] konal jitřní modlitbu [...] a zahlobán do blaženosti samotěn tu zase píšťalou protuloval se v rozličných líbezných tónech a šířil líbeznot v této tiché, rozkošné krajině.

Aj, tam mezi smrčím na návrší stál Zrost, luk držel v levé ruce, meč mu visel po boku a toul na plecích, v něm střely. Upínal oči do dále na horu ke kříži ozářenému slunečním jasem: v obdivu byl jeho duch a silná noha poklesla k pokloně [...] a poslouchal, odkud se tak zrána ozývá v oudolí ten líbezný zpěv. Očima bystře procházel všhecka místa – spatřil jinocha před bohem Perunem. Zlostí se vypjal jeho duch. – »Tu je ctěna modla, a tam pravý Bůh stojí bez pocty!« – zvolal prudkými slovy a zamračen bral se velikými kroky k Jaroslavovi, zpět se obracel pokornou tvář ke kříži, před sebou nesl hněv proti jinochovi. »Hej, mládenče! Hle, tam viz velebnost pravého Boha!«

Jaroslav: »On jest bůh křestanů – já jsem Slovan.«

Zrost: »Tam ten Bůh je Bůh pravý, jemu se musí klaněti všhecko.«

Jaroslav: »Kdo je křestan, ať se mu koří! – On nebyl přinesen od mých praotců do krajin těchto; ani můj děd, ani otec se mu neklaněl.«

Ale prudký Zrost mu na to takto odpověděl: »Bůh ten jest Bůh celého světa, není přinesen do krajin těchto, ale sám sestoupil z nebe.«

Odvětil jemu jinoch: »I naši bohové jsou s vysokých nebes a oblíbili si své obydlí mezi lidmi, an jsou k nim laskavi; a jsou i mocní: nevíš, jak silným ramenem tento bůh oťřásá nebem i zemí [...]?«

»Bůh ten jest modla, holý kámen, němý, hluchý, slepý« – řekl lovec rozbouřený hněvem.

Ale kvapně mu odpověděl ulekaný jinoch: »Člověče, jaké máš



srdce, že zlořečš tak mocnému bohu a že se nebojíš jeho hromu, jenž v tom okamžení může podvrátiti horu tu a učiniti z ní propast. Človče, jak ti bude, až zařinčí jeho hrom nade tvou hlavou?»

Pravil jemu zase Zrost rozlíčený v zlosti: »Zpozdíly člověče! Tam ten má moc hromů a moc nad celým nebem i zemí. – Bůh tvůj jest pouhý kámen.« A hodiv kamenem na boha Peruna, zvolal přehrozným hlasem: »Hle, ať spustí hromy své! Mluv, budeš-li se kořiti tam tomu Bohu?« tak zařval proti jinochovi a prudce vytrhl meč. Ale v hrůze a v rozpacích nad krutými slovy odvážil se jinoch pronésti proti němu tato zloštná slova: »Tvůj bůh tam jest nepravý, bůh bídný, bůh směšný, přikovaný na dřevo! – Ale pryč od tebe, aby hrom Perunův u tebe neroztříštil i mne!«

I skočil po něm rozvzteklý Zrost a uchvátil jej silnou rukou, dozadu jím mrštil, meč napřáhl mu na prsa a takto na něj řval: »Ha, bídníku, rouhání své zaplatíš krví!«

»Svantovíte, pomoz! Svantovíte!« – volal jinoch pod mečem.“

(Josef Linda, Záře nad pohanstvem, 1818)

První kroky

Při hledání kořenů „prehistorického“ či raně historického románu a povídky bychom vlastně mohli začít už u Kosmových starých pověstí – i když pro 11. století to nebyl kdovíjaký dávnověk. Ale ještě Hájkovu *Kroniku českou* (1541) nelze chápat jako odborné historické dílo: tady nacházeli pozdější beletristé bohatý zdroj povídkových námětů v téměř hotové podobě. A řada dokladů svědčí, že jej využívali už autoři Hájkova století – jako typický příklad připomeňme jen *Historie rozličné o divných a mnohých věcech* Buriana Valdy (Praha 1580), z nichž hned druhá vypráví *O jednom koni, kterak jest pána svého Horymíře z zámku Vyšehradu jedním skokem od smrti vysvobodil, jemužto on říkal Šemík*. Příběhy z „pohanského“ věku Čech, které zaujímají značnou část kroniky, nadlouho určovaly obecné představy o nejstarší české minulosti.

Význam historických látek byl v české literatuře nadprůměrný už tenkrát a trval i později. Skutečné dějiny naší historicky zaměřené beletrie² však začínají na sklonku 18. století a ovlivnily je především (pokud nehovoříme o přímých zahraničních vzorech) dva významné podněty: národní obrození a romantismus. Historické látky byly oblíbeny ve všech evropských literaturách, u nás ale sehrály mimořádnou roli díky národně